

Irena Bartoszevska, Krzysztof A. Kuczyński

MATERIAŁY DO RECEPCJI JOSEPHA ROTH W POLSCE (1919–1999)

Joseph Roth (2 IX 1894 – 27 V 1939) pochodzący z galicyjskich Brodów, jest w chwili obecnej jednym z bardziej znanych pisarzy austriackich w naszym kraju. Świadczą o tym coraz liczniejsze o nim rozprawy naukowe powstające na polskich uczelniach, jak również przekłady jego dzieł, dokonane nierzadko przez znanych i cenionych tłumaczy. Trafnie zauważył przed laty Jan Koprowski, autor polskiej monografii o Josephie Rothcie, iż „my, Polacy, mamy szczególne powody, by interesować się Józefem Rothem i jego twórczością. Był to bowiem pisarz, który chętnie przyznawał się do swoich związków z polskością, a w utworach jego, rozgrywających się niejednokrotnie na terenach polskich dawnej Galicji, występują także Polacy”¹.

Polska recepcja autora *Marsza Radetzky'ego* rozpoczęła się w okresie międzywojennym, wówczas to ukazały się pierwsze przekłady jego powieści w tłumaczeniu m. in. Józefa Wittlina, Izydora Bermana, Wandy Kragen czy Aleksandra Wata.

Także felietony i reportaże Josepha Rotha pisane z podróży do Polski w 1937 r., kiedy to poznał i zaprzyjaźnił się z polskimi pisarzami, nie pozostały bez wpływu na jego popularność w naszym kraju.

Utwory Josepha Rotha, rozgrywające się często w scenerii małych galicyjskich miasteczek, czy przynoszące motyw upadku monarchii austro-węgierskiej, są chętnie czytane w Polsce. Sympatia polskiego czytelnika dla naddunajskiej metropolii, dla wiekowego cesarza Franciszka Józefa I, nakładają się na urokliwy styl jego niepowtarzalnej prozy. Dodatkową atrakcją dla naszego odbiorcy jest przyjaźń Josepha Rotha z Józefem

¹ J. Koprowski, *Z południa i północy. Odwiedziny u pisarzy*, Katowice 1963, s. 20–21.

Wittlinem, nie tylko tłumaczem jego utworów, ale i autorem kilku pięknych wspomnień, spisanych już w okresie powojennym².

Większość polskich prac o Josephie Rothcie zajmuje się jego polskimi motywami oraz literackimi powinowactwami z polskimi pisarzami, jak wspomnianym Józefem Wittlinem, Bruno Schulzem czy Andrzejem Kuśniewiczem. Do badaczy i krytyków interesujących się w dużym stopniu osobą i twórczością Rotha zaliczyć należy w pierwszym rzędzie Stefana H. Kaszyńskiego, Krzysztofa Lipińskiego, Jana Koprowskiego, Marię Kłańską, Józefa Wittlina oraz Izydora Bermiana.

Należy podkreślić, że nierzadko prace polskich germanistów ukazują się za granicą, głównie w Austrii, ale także i w Republice Federalnej Niemiec, włączając się tym samym do długiego już łańcucha międzynarodowych badań nad Josephem Rothem.

Patrząc na dzisiejszy, spory już dorobek polskiej nauki oraz listę przekładów zaznaczyć warto, że powojenna, umiarkowana popularność austriackiego pisarza rozpoczęła się w naszym kraju – pamiętając o pewnej ilości rozprawek i szkiców oraz kilku przetłumaczonych powieściach w okresie dwudziestolecia 1918–1939 – w zasadzie dopiero w latach siedemdziesiątych, gdyż np. jeszcze w roku 1963 pisał cytowany już Jan Koprowski, iż „młode pokolenie czytelników nic nie wie ani o tej powieści [*Marsz Radetzky'ego* – I. B., K. A. K.] ani o jej autorze”³.

Z pewnością większym powodzeniem w Polsce cieszą się np. Franz Kafka, Robert Musil czy Hermann Broch, zaś wśród młodszych autorów wymienić można Ingeborg Bachmann, Thomasa Bernharda czy Paula Celana⁴. Na tych twórcach skupia się główne zainteresowanie współczesnego polskiego czytelnika. Tak więc mimo nieco lepszej „aury” dla Josepha

² H. Orłowski, *Joseph Roth und Józef Wittlin oder das ungleiche Dioskurenpaar*, [w:] *Komparatistik. Theoretische Überlegungen und südosteuropäische Wechselseitigkeit. Festschrift für Zoran Konstantinovič*, hrsg. von F. Rinner und K. Zerinschek, Heidelberg 1981, s. 443–448.

³ J. Koprowski, *op. cit.*, s. 17.

⁴ Odnośnie do recepcji literatury austriackiej w Polsce por. m. in.: E. Rosner, *Drei Phasen literarischer Beziehungen zwischen Polen und Österreich. Ein Beitrag zur Problematik der Rezeption nach 1945*, „*Studia Germanica Posnaniensia*” 1977, t. 6; H. Orłowski, *Zur Rezeption österreichischer Literatur in Polen (1971–1977)*, „*Literatur und Kritik*” 1978, nr 129; M. Szyrocki, *Die Rezeption der österreichischen Literatur in der Volksrepublik Polen*, „*Acta Universitatis Lodziensis*” 1980, ser. I, z. 54; M. Krysztofiak, *Kulturgeschichtliche Nähe. Österreichische Literatur in Polen*, [w:] *Die Rezeption der polnischen Literatur im deutschsprachigen Raum und die der deutschsprachigen in Polen 1945–1985*, hrsg. von H. Kneip und H. Orłowski, Darmstadt 1988; H. Orłowski, *Aufnahme der österreichischen Literatur in Polen*, „*Podium*” 1991, nr 79; K. A. Kuczyński, *Österreichische Literatur in Polen. Entwicklungslinien nach 1945*, [w:] *Polnische Tage am Institut für Übersetzer – und Dolmetscherausbildung der Universität Wien*, hrsg. von D. Müller-Ott, Łódź 1997. Por. także wykaz zestawiony przez E. Rosnera: *Austriacka literatura piękna w języku polskim (Bibliografia za lata 1946–1981)*, „*Acta Universitatis Lodziensis*” 1985, *Folia Litteraria*, t. 13, s. 265–294.

Rotha w latach siedemdziesiątych – osiemdziesiątych w Polsce, należy zgodzić się po części z niezbyt optymistycznym poglądem Stefana H. Kaszyńskiego, znawcy twórczości Josepha Rotha, jak i całej XX-wiecznej literatury austriackiej, który pisze m. in.:

W roku 1994 obchodzono na świecie setną rocznicę urodzin tego wybitnego galicyjskiego pisarza, w Polsce chyba o nim zapomniano, choć przecież należał on kiedyś do najpoczytniejszych autorów niemieckojęzycznych. Tłumaczono go już przed wojną, głównie za sprawą Wittlina i Aleksandra Wata, ale i po wojnie dzięki staraniom „Czytelnika” i innych wielkich wydawnictw, dziś o Rothcie jakby ucichło. W natłoku aktualnych wydażeń stał się pisarzem niemodnym, a może i z uwagi na swój antynacjonalistyczny program trochę niewygodnym⁵.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA POLSKICH PRAC O JOSEPHIE ROTHCIE (wybór)

1. I. Bartoszevska, *Hotel Savoy*, „Odgłosy” 1987, nr 7 s. 10.
2. I. Bartoszevska, *Józef Roth i Polacy*, [w:] *Polonia i przyjaciele Polski w Austrii*, red. W. Kucharski, Lublin–Wiedeń 1995, s. 185–192.
3. I. Bartoszevska, *Zur poetischen Funktion des Fremden in den Erzählungen Joseph Roth*, [w:] *Fremde und Fremdes in der Literatur*, hg. von J. Jabłkowska, E. Leibfried, Giessen 1996, s. 159–167.
4. I. Bartoszevska, *Joseph Roth „Briefe aus Polen”. Ein Beitrag zu der publizistischen Tätigkeit*, *Filologia Germańska I*, WSP Piotrków Tryb. 1998, s. 9-19.
5. I. Berman, *Proza Józefa Rotha*, „Miesięcznik Żydowski” 1933, nr 6.
6. I. Berman, *Spotkania z Józefem Rothem*, „Nowy Dziennik” 23 I 1937.
7. I. Berman, *Joseph Roth i Ernst Toller*, „Sygnały” 1939, nr 72, s. 2.
8. E. Dzikowska, *Ein 'Schwabe' aus Brody. Zum journalistischen Werk Joseph Roths*, [w:] D. Rosenstein, A. Kreutz (Hg.) *Begegnungen. Facetten eines Jahrhunderts*, Siegen 1997, s. 22–28.
9. J. Golec, *Assimilation oder Isolation? Joseph Roths „Die Büste des Kaisers” und Bruno Schulz’ „Der Frühling”*, [w:] *Literatur im Kulturgrenzraum*, hg. von J. Miziński, T. Namowicz, Lublin 1992, s. 41–56.
10. J. Golec, *Istota Austrii w powieściach „Marsz Radetzky’ego” i „Krypta Kapucynów” Józefa Rotha*, „Folia Societatis Scientarium Lublinensis” 1989, vol. 31, Hum. 1–2, s. 15–21.

⁵ S. H. Kaszyński, *Joseph Roth – rewindykator utraconych marzeń*, [w:] J. Roth, *Popiersie cesarza. Tryptyk galicyjsko-austriacki*, Poznań 1996, s. 20.

11. R. Golesz, *Das galizische Städtchen als mythischer Raum. Untersuchungen am Werk von Joseph Roth*, ZN WSP Rzeszów, Hist. lit., z. 3, 1997, s. 129–148.
12. M. Grzywacz, *Große Traditionen europäischer Kultur-geschichte und ihre Widerspiegelung in ausgewählten Texten von Joseph Roth. Ein Versuch der Definition Mitteleuropas*, „Runa” 1996, nr 25, s. 465–470.
13. T. N. Hudes, *Legitymista Joseph Roth*, „Wiadomości Literackie” 1936, nr 11, s. 3.
14. E. Igel, „Literatura i polityka”. Rozmowa „Chwili” z Josephem Rothem, „Chwila”, 1 I 1937.
15. S. H. Kaszyński, *Die Mythisierung der Wirklichkeit im Erzählwerk von Joseph Roth*, „Literatur und Kritik” 1990, H. 243/244, s. 137–143.
16. S. H. Kaszyński, *Die Götterdämmerung in Galizien. Zur geschichts-mythologisierenden Rolle der Romane von Joseph Roth, Józef Wittlin und Julian Strykowski*, [w:] *Galizien, eine literarische Heimat*, hrsg. von S. H. Kaszyński, Poznań 1987, s. 55–64.
17. S. H. Kaszyński, *Joseph Roth – rewindykator utraconych marzeń*, [w:] J. Roth, *Popiersie cesarza. Tryptyk galicyjsko-austriacki*, Poznań 1996, s. 9–20.
18. S. H. Kaszyński, *Der Kampf um Mitteleuropa. Joseph Roth als Reporter im polnisch-bolschewistischen Krieg*, [w:] idem, *Österreich und Mitteleuropa. Kritische Seitenblicke auf die neuere österreichische Literatur*, Poznań 1995, s. 63–75.
19. S. H. Kaszyński, „Das Wesen Österreichs ist nicht Zentrum, sondern Peripherie”. Zu Joseph Roths Roman „Radetzky marsch”, [w:] idem, *Österreich und Mitteleuropa. Kritische Seitenblicke auf die neuere österreichische Literatur*, Poznań 1995, s. 127–137.
20. S. H. Kaszyński, *Roths Rapporte aus dem polnisch-bolschewistischen Krieg im Kontext seiner Journalistik*, [w:] *Joseph Roth. Der Sieg über die Zeit. Londoner Symposium*, hrsg. von A. Stillmark, Stuttgart 1996.
21. S. H. Kaszyński, *Joseph Roth – rewindykator utraconych marzeń*, [w:] idem, *Summa vitae Austriacae. Szkice o literaturze austriackiej*, Poznań 1999, s. 169–174.
22. M. Kłańska, *Österreich und Polen im Leben und Schaffen Joseph Roths*, [w:] *Studia Austro-Polonica*, t. 5. Kraków 1996, s. 539–565.
23. M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] *Joseph Roth. Interpretation – Kritik – Rezeption*, hrsg. von M. Kessler, F. Hackert, Tübingen 1990, s. 143–156.
24. J. Koprowski, *Józef Roth – człowiek i pisarz*, [w:] idem, *Z południa i północy. Odwiedziny u pisarzy*, Katowice 1963, s. 17–25.
25. J. Koprowski, „Marsz Radetzky’ego”, „Miesięcznik Literacki” 1980, nr 5, s. 67–72.

26. J. Koprowski, *Józef Roth*, Warszawa 1980, ss. 119; [rec.] C. Leżeński, „Kurier Polski” 1980, nr 189, s. 5; W. Nawrocki, „Nowe Książki” 1980, nr 23, s. 36–38; J. Piasecki, „Literatura” 1980, nr 43, s. 12; B. Sowińska, „Życie Warszawy” 1980, nr 218, s. 7; T. Błazejewski, „Odgłosy” 1980, nr 41, s. 11.
27. J. Koprowski, *Józef Roth. Polska i Polacy*, „Kierunki” 1989, nr 33, s. 13.
28. K. Lipiński, *Mondäne Sehnsucht und verkleinerte Größe. Zum Bild der galizischen Provinz bei Joseph Roth und Andrzej Kuśniewicz*, [w:] idem, *Interpretation – Rezeption – Translation. Aufsätze zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert*, Częstochowa 1995, s. 37–52.
29. K. Lipiński, *Seine Apostolische Majestät. Zum Bild des Kaisers bei Joseph Roth*, [w:] idem, *Interpretation – Rezeption – Translation. Aufsätze zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert*, Częstochowa 1995, s. 71–88.
30. K. Lipiński, *Joseph Roths „Hotel Savoy” – Menschen auf Wanderschaft*, [w:] idem, *Interpretation – Rezeption – Translation. Aufsätze zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert*, Częstochowa 1995, s. 89–101.
31. K. Lipiński, *Joseph Roth als „polnischer” Autor. Seine Übersetzungen und seine Rezeption in Polen*, [w:] idem, *Interpretation – Rezeption – Translation. Aufsätze zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert*, Częstochowa 1995, s. 151–168.
32. K. Lipiński, *Vornational – übernational – postnational. Joseph Roth als Kritiker des modernen Nationalismus*, [w:] idem, *Nationale Identität. Aspekte, Probleme und Kontroversen in der deutschsprachigen Literatur*, hrsg. von J. Jabłkowska u. M. Półrola, Łódź 1998, s. 350–358.
33. S. Lindenbaum, *W poszukiwaniu uznania. Bruno Schulz a Joseph Roth*, „Twórczość” 1979, nr 3, s. 137–139.
34. E. Naganowski, *Brakowało tylko marsza Radetzky’ego*, „Przegląd Polityczny” 1997, nr 35, s. 77–84.
35. E. M. Mazur, *Die sogenannten polnischen Motive bei Joseph Roth*, [w:] *Österreichisch-polnische literarische Nachbarschaft*, red. Orłowski, Poznań 1979, s. 109–112.
36. H. Orłowski, *Zur Rezeption österreichischer Literatur in Polen (1971–1977)*, „Literatur und Kritik” 1978, nr 129, s. 513–519.
37. H. Orłowski, *Joseph Roth und Józef Wittlin oder das ungleiche Dioskurenpaar*, [w:] *Komparatistik Theoretische Überlegungen und südosteuropäische Wechselseitigkeit. Festschrift für Zoran Konstantinovič*, hrsg. von F. Rinner und K. Zerinschek, Heidelberg 1981, s. 443–448.
38. K. Sauerland, *„Das ostjüdische Antlitz” in den Augen von Gustav Landauer, Arnold Zweig, Alfred Döblin und Joseph Roth*, „Convivium” 1996, s. 107–132.

39. J. Wittlin, *Erinnerungen an Joseph Roth*, [w:] *Joseph Roth. Leben und Werk. Ein Gedächtnisbuch*, hrsg. von Hermann Linden, Köln-Hagen 1949.
40. J. Wittlin, *Na marginesie książek Josepha Rotha*, „Wiadomości Literackie” 1931, nr 23, s. 2.
41. J. Wittlin, *Erinnerungen an Joseph Roth*, [w:] *Joseph Roth und die Tradition. Aufsatz – und Materialiensammlung*, hrsg. und eing. von D. Bronsen, Darmstadt 1975, s. 17–26.
42. J. Wittlin, *Wspomnienie o Józefie Rothcie*, „Nowiny Literackie” (Londyn), 1949, nr 36, s. 1.
43. A. Wołowska, *Joseph Roth*, „Sygnały” 1939, nr 73 s. 7.
44. A. Zechenter, *Vom Pazifismus zum Monarchismus. Die Joseph Roth – Rezeption in Polen der Zwischenkriegszeit*, „Mnemosyne” 1991, nr 10, s. 6–33.
45. *Benzion Zangen*, (Wywiad z Józefem Rothem), „Kontratak” (Lwów) 1937, nr 13, s. 2.
46. Z. Żabicki, *Obrachunki z piękną epoką*, [w:] idem, *Tradycje – styl – obyczaj. Szkice krytyczne*, Warszawa 1963, s. 367–375.

WYKAZ TŁUMACZEŃ DZIEŁ JOSEPHA ROTH NA JĘZYK POLSKI

1. *Hiob. Powieść o człowieku prostym (Hiob. Roman eines einfachen Mannes)*, tłum. J. Wittlin, Rój, Warszawa 1931, ss. 241.
– *Hiob. Powieść o człowieku prostym*, tłum. J. Wittlin, PIW, Warszawa 1978, ss. 169.
– *Hiob. Powieść o człowieku prostym*, tłum. J. Wittlin, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1996, ss. 172.
2. *Ucieczka bez kresu (Die Flucht ohne Ende)*, tłum. Józef Wittlin, Rój, Warszawa 1931, ss. 194.
3. *Zipper i jego ojciec (Zipper und sein Vater)*, tłum. J. Wittlin, Rój, Warszawa 1931, ss. 190.
– *Zipper i jego ojciec*, tłum. J. Wittlin, wstęp: J. Koprowski, Czytelnik, Warszawa 1979, ss. 158.
4. *Hotel Savoy (Hotel Savoy)*, tłum. I. Berman, Sigma, Lwów 1933, ss. 200.
– *Hotel Savoy*, tłum. I. Berman, PIW, Warszawa 1959, ss. 161.
5. *Rodzina Bernheimów (Rechts und Links)*, tłum. I. Berman, Globus, Lwów 1933, ss. 266.
6. *Marsz Radetzky'ego (Radetzky marsch)*, tłum. W. Kragen, Rój, Warszawa 1934, t. 1, ss. 260, t. 2, ss. 212.

- *Marsz Radetzky'ego*, tłum. W. Kragen, Biblioteka Tygodnika Ilustrowanego, Warszawa 1934, t. 1, ss. 260, t. 2, ss. 211.
- *Marsz Radetzky'ego*, tłum. W. Kragen, Czytelnik, Warszawa 1958, ss. 428.
- *Marsz Radetzky'ego*, tłum. W. Kragen, Czytelnik, Warszawa 1977, ss. 541.
- *Marsz Radetzky'ego*, tłum. W. Kragen, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1995, ss. 366.
- *Marsz Radetzky'ego*, tłum. W. Kragen, Czytelnik, Warszawa 1998, ss. 451.
7. *Tarabas (Tarabas)*, tłum. I. Berman, Globus, Lwów 1934, ss. 233.
8. *Spowiedź mordercy (Beichte eines Mörders erzählt in einer Nacht)*, tłum. J. Wittlin, Rój, Warszawa 1937, ss. 269.
9. *Falszywa waga (Das falsche Gewicht)*, tłum. A. Wat, Rój, Warszawa 1939, ss. 223.
- *Falszywa waga*, Posłowie: J. Koprowski, tłum. A. Wat, PIW, Warszawa 1961, ss. 159.
- *Falszywa waga*, tłum. A. Wat, Puls, Londyn 1994, ss. 154.
10. *Krypta Kapucynów (Die Kapuzinergruft)*, tłum. J. Wittlin, Rój, Warszawa 1939, ss. 282.
- *Krypta Kapucynów*, tłum. J. Wittlin, PIW, Warszawa 1960, ss. 218.
11. *Historia nocy 1002 (Die Geschichte von der 1002. Nacht)*, tłum. I. Berman, Rój, Warszawa 1939, ss. 351.
12. *Zawiaadowca Fallmerayer (Stationschef Fallmerayer)*, tłum. M. Gero, [w:] ... *tu felix Austria ... Antologia noweli austriackiej XX wieku*, wybrał i wstępem opatrzył S. Lichański, PIW, Warszawa 1973, s. 278–304.
13. *Lewiatan (Der Leviathan)*, tłum. S. H. Kaszyński, [w:] *Dziwo morza. Niemiecka i austriacka nowela morska od romantyzmu do drugiej wojny światowej*, wybór, wstęp, biografia S. H. Kaszyński, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1977, s. 246–274.
14. *Legenda o świętym pijaku i inne opowiadania (Die Legende vom heiligen Trinker...)* [zawiera: *Prymus, Legenda o świętym pijaku, Kwiecień. Historia pewnej miłości, Barbara, Triumf piękności, Ślepe zwierciadło, Kariera, Lewiatan, Wspaniały dom naprzeciwko, Poziomki, Dzisiaj rano nadszedł list...*], przełożył i wyboru dokonał: T. Zawierucha, wstęp: J. Koprowski, Czytelnik, Warszawa, 1984, ss. 272.
15. *Popiersie cesarza. Legenda o świętym pijaku (Die Büste des Kaisers, Die Legende vom heiligen Trinker)*, tłum. I. Maślarczyk, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984, ss. 85.
16. *Nosiwoda Mendel (Wasserträger Mendel)*, tłum. A. M. Linke, M. Gero-Rożniewicz, posłowie: J. Koprowski, PIW, Warszawa 1985, ss. 201

[zawiera: *Poziomki, Dzisiaj rano nadszedł list..., Perlefter, Nosiwoda Mendel*].

17. *Popiersie cesarza. Tryptyk galicyjsko-austriacki (Die Büste des Kaisers...)*, przełożył i przedmową opatrzył Stefan H. Kaszyński, Bene Nati, Poznań 1996, ss. 166, [zawiera: *Popiersie cesarza, Naczelnik stacji Fallmerayer, Lewiatan*].

Uwaga: Powyższy zestaw polskich tłumaczeń utworów Josepha Rotha został opracowany na podstawie bibliografii J. St. Burasa, B. Sturzbecher, M. Łukasiewicz, R. Mönniga, P. Obrączki, E. Połczyńskiej / C. Załubskiej, E. Rosnera oraz zbiorów własnych.